

«Чабылхай тыллаах чабырбагынан чабаардахха...»

Трофимова Валентина Устиновна

А.А.Пахомов аатынан Тиэлиги орто оскуолатын

«Айыллаан» фольклорнай куруһуок салаааччыта

Мэнэ-Ханалас улууһун “Кэрэли” эбии үөрэхтээһин кишинин педагога

Норуот тыына – дьылбата, кини киһи – аймах культууратыгар киллэрэр кылаата төрөөбүт тылыгар, фольклоругар инэн сылдыар. Ыччаты өй – санаа өтгүнэн иитиигэ, сиэр-майгы үгэстэрин, төрөөбүт тылын инэриигэ, кэрэбэ үһүйүүгэ норуот тылынан уус – уран айымньыта фольклор суолтата улахан.

Фольклорга саха норуота үйэттэн үйэбэ муспут баай историята, култуурата, итэбэлэ, барыта киирэр. «Силиһэ суох мас үүммэт» диэн норуот мындыр өс хоһооно кэрэһэлииринэн сахалар омук буоларбыт быһыытынан бэйэбит төрүт култуурабытын умнубат ,сүтэрбэт туһугар оҕоҕо кыра сааһыттан инэри, үөрэтии биһиги ытык иэспит буолар. Төрөөбүт тылын, фольклорун билэр ыччат бэйэтин норуотун ытыктыыр, таптыыр, кининэн киэн тутта иитиллэр.

Билигин, национальнай өй – санаа төрүт культура үүнэр – сайдар кэмигэр чабырбах саха тылынан уус- уран айымньытын быһыытынан хаттаан үөрэтиллэр, чинчийиллэр, киниэхэ дьохуннаах болҕомто ууруллар.

Чабырбах саха норуотун тылынан уус- уран айымньытыттан биир саамай сытыы, сатирической ис хоһоонноох, сытыы –кылыс тыллаах айымньы. Чабырбах уратыта – тылы имитии, тыл оонньуута, үөскээбит төрдө кистэлэн санааны кубулутан этиигэ сытар. Чабырбагы түргэнник, лабыгыраччы этиллэр, эбэтэр ырыа анаардаах эмиэ толороллор. Чарбырбах олоххо баар быһыыны – майгыны, итэбэни – быһаҕаны, куһаҕан көлдүүн майгыны- сигилини, олох, үлэ күлүк өтгүн уус- уран бэргэн тылынан хоһуйуллар.

Чабырбах оҕо киһи быһыытынан иитиллэн тахсарыгар бары өртүнэн туһалаах: оҕо тылын имитэр, чуолкайдык сангарарга көмөлөөх, өйүн эрчийэр, ойуулаан-дьүһүннээн көрөр дьобурун сайыннарар уонна иитэр-үөрэтэр суолталаах.

Чабырбах фольклор жанрдарыттан биир саамай уустук көрүнгэ буолар. Чабырбагы үчүгэйдик туттан-хаптан, сирэйи араастаан хамсатан – имсэтэн, тылы имигэстик уонна иннигэ суох ааҕар наадатыгар бэйэни кытта элбэхтик үлэлиэххэ, үгүстүк эрчиллиэххэ наада. Чабырбах тургэнник эрэ этиллэр буолбакка, тыла чуолкайдык иһиллэр буолуохтаах. Бастаан оҕону чабырбахха дьарыктыах иннинэ тылы имитэр анал эрчиллиилэринэн дьарыктаатаахха чабырбагы этии чэпчиир, түргэтиир. Холобура тыл, уос былчыннарын сайыннарар эрчиллиилэр, тыныны эрчиллиитэ, тизкискэ үлэлэр бу барыта тылы чуолкайдык сангарарга ситимнээх үлэ буолар. Билигин оскуолаҕа тыла чуолкайа суох оҕолор сылтан сыл элбии тураллар. Бу барыта олохпут сабыдыала буолуон сөп. Оҕо элбэх бириэмэни гаджеттарга болҕомтону уураар. Дьэ кэргэнин кытта кэпсэппэккэ күнүн атаарар. Ол содулуттан тылга кэһиллии барда.

Мэнэ-Ханалас улууһун үөрэбэри ууправленията 2019-2021сс. “Иити концепцията” диэн программаны бигэргэппитэ хайҕаллаах. Концепция сүрүн сорукарыгар үүнэр көлүөнэ ыччат бэйэтин дойдутун, норуотун, өбүгэтин билиэхтээх, кинилэр сыаннастарын, өйдөрүн-санааларын, муударастарын, олонхону, тойугу толоро, хомуска оонньуу үөрэниэхтээх уонна сайыннарыахтаах диэн этиллэр.

Сылтан сыл аайы саха оҕотун бэйэтин төрүт тылыгар, культууратыгар иитэр олус уустугуран иһэр. “Иити концепциятын” сүрүн сыалын үлэбэр тирэх оҕостон туран, саха тылын, култууратын, итэбэлин оҕоҕо кыра сааһыттан инэрэр, сайыннарар үөрэтэр сыаллаах 2008 сыллаахха Тиэлиги орто оскуолатыгар “Айыллаан” фольклорнай куруһуогу тэрийэн айымньылаах үлэбин саҕалаабытым. Бу сыллар тухары араас күрэхтэргэ кыттан үгүс элбэх ситиһиилэрдээхпит. Хас биирдии ситиһии – оҕо инники олоҕор эрэли саҕара саарбаҕа суох. Оҕолорго “үлэлээтэххэ, дьаныардаахтык дьарыктаннахха эрэ хас биирдии киһи тугу эрэ ситиһэр кыахтаах” диэн өйдөбүлү инэрэбин. Тоҕо диэтэххэ, билигин дьаныардаах олоххо ситиһии үктэллээх эрэ киһи элбэҕи кыайара чаччы. Оҕо бэйэтэ баҕаран туран куруһуокка сылдыара, араас конкурстарга кытара үөрэтэргэ көдьүүстээх. Хас биирдии дьарыгы ситимнээн, араас ньымалары туһанан үөрэттэххэ, оҕо сонурбатан,

интэриэһиргээн, баҕаран туран дьарыктанар уонна түргэнник ылынар. Бөлөххө дьобурдаах оҕо түргэнник ылынар. Ол курдук, оҕо оҕоттон түргэнник көрөн-истэн дьаныһан туран үөрэнэр. Элбэхтэ сценаҕа таһааран кытыннардахха иитиллээччи бэйэтин кыаҕар эрэнэр, ситиһии хайдах кэлэрин билэр уонна быһаарыылаах буолар.

Бу курдук мин куруһуокпар үгүс оҕо саха норуотун барҕа баайыгар, муудараныгар үөрэтиллэн-такайыллан ааспыта. Билигин үгүстэрэ номнуо араас идэлээх үлэһит бэртэрэ, ыал мааны ийэлэрэ-аҕалара буолан олороллоруттан үөрүүм мунура суох. Кинилэр чабылыннас харахтарыгар махтал тыллара тыгарыттан бэйэбин дьоллообунан аабынабын, дьоллонобун кинилэр ситиһиилээх олохторуттан.

Чабырҕах киһи тылын, өйүн сайыннарар уонна норуот педагогикатын иитэр- үөрэтэр ньымаларыттан биирдэстэрэ буолар. Чабырҕах саха норуотун тылынан уус- уран айымньытын биир ураты көрүнэ буоларынан киэн туттуобун, умнумуобун. Саха оҕото-айылҕа оҕото. Сахаларга төрдүбүтүгэр-ууспутугар, эппитигэр-хааммытыгар хомуска оонньоур, ыллыыр-туойар, олонхолуур, чабырҕахтыыр дьобур баар. Ону сөпкө тобулан тайаннахха, киһи идэтин талынарыгар, дьобурун, талаанын сайыннарарыгар биир көмөлөһөр күүстээх дьайыыттан биирдэстэрэ буолар.